

*Досматова Г.Ж.***БАШТАЛГЫЧ КЛАССТАРДЫН «АДАБИЙ ОКУУ»
САБАГЫНДА ЭПИКАЛЫК ЧЫГАРМАЛАРДЫ ОКУТУУ***Досматова Г.Ж.***ОБУЧЕНИЕ ЭПИЧЕСКИХ ПРОИЗВЕДЕНИЙ НА УРОКЕ
«ЛИТЕРАТУРНОЕ ЧТЕНИЕ» В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ***G.J. Dosmatova***TEACHING EPIC WORKS IN THE CLASSROOM «LITERARY READING»
IN THE ELEMENTARY GRADES**

УДК:371.214.152

Макалада башталгыч класстардын «Адабий окуу» предметинин негизги максаты жана окуулуктагы камтылган чыгармалардын ар түрдүүлүгү, алардын балдарды тарбиялоодогу орду жана мааниси, жанрдык өзгөчөлүгү боюнча анализ жүргүзүлдү. «Адабий окуу» предмети баланын руханий өнүгүүсүнө, маданияттуу окурманды тарбиялоого жана инсандык сезимдердин калыптанышына шарт түзөт. Мына ошол тарбиянын башатында элдик оозеки чыгармалардын башкы булагы – жомоктор турат. Жомокторду угуу аркылуу баланы сөздү үйрөнүп, сөздү сүйүүгө багыттайбыз. Акырындап баланын жаш өзгөчөлүгүнө жараша чыгармалар окутулуп барылат. Башталгыч класстардын мугалиминин негизги максаты ошол чыгармаларды окутуу аркылуу баланы компетенттүү, окуу көндүмдөрү калыптанган инсанды тарбиялап баруу болуп саналат. Адабий окуу китептериндеги тексттерди тандоодо – окуулуктун педагогикалык, психологиялык, адабийлүүлүгү, системалуулугу, тематикалуу аспектилери кароо башкы планга коюлат. Алгач тексттин психологиялык аспектин кароону баштоо ыңгайлуу. Тексттин мазмунун окуганда баланын китеп дүйнөсүнө жетелей турган чыгармаларды тандоо башкы максаты болуп саналат.

Негизги сөздөр: маданияттуу окурман, тарбия, жомок, адептүүлүк, гумандуулук, эпикалык чыгармалар, мугалимдин милдети.

В этой статье был проведен анализ предмета «чтение», произведения и как они влияют на ребенка, и на разнообразие произведений, на разные жанры и на воспитание. Предмет «чтение» помогает развитию ребенка, воспитанию культурного читателя и на развитие человеческих чувств. И вот в начале этого воспитательного процесса стоит устное народное творчество, фольклор – сказки. Рассказывая им сказки мы учим их распространять слова и любить их. Произведение читается по тихоньку зависимо от возраста ребенка. Цель учительницы начального класса обучая эти произведения воспитывать компетентного, самообразованного человека. На уроках чтение по вопросу выбора текстов, основное внимание уделяется педагогическим, психологическим и систематическим аспектам чтения. Рекомендуется начинать с психологического аспекта текста чтения. На выборе текста

чтения основной целью является то, чтобы пробуждать интересы, увлеченность детей в мир книг.

Ключевые слова: культурный читатель, воспитание, сказка, нравственность, гуманность, эпические произведения, задачи учителя.

In this article, we analyzed the subject "reading" and the work as they affect the child, and the variety of works, in different genres, and in upbringing. The subject "reading" helps to develop the child, to educate the cultural reader. And on the development of human feelings. And at the beginning of these educated is the oral folk art, folklore - fairy tales. Telling them tales we teach them to spread words and to love. The work is read in a quiet way, depending on the age of the child. The goal of the primary school teacher is to educate this work to educate a competent, self-educated person. At the lessons on the choice of texts, basic place delivered pedagogical, psychological, systematic aspects readings. It is recommended to start psychological aspects text reading. On the selection of the reading text, the main purpose is to awaken interests keenness children in the world books.

Key words: cultural reader, upbringing, fairy tale, morality, humanity, epic works, teacher's tasks.

Эгемендүү элибиздин жаркын келечеги болгон жаш урпактарга терең, мазмундуу билим берүү менен эли-жерин сүйгөн патриот азаматтарды тарбиялоо – бүгүнкү күндүн алдыга коюлган башкы милдеттеринин бири болуп саналат.

Бүгүнкү күндө адабий окуу предмети же болбосо адабиятты окутуу адабият мугалиминин алдына баарынан мурда эстетикалык сабаттуу, сезимдүү окурманды тарбиялоо керек деген проблеманы биринчи планга койду. Адамдык сезим менен адамгерчилик бала кезден ойгонот, эң эле эрте башталат. Руханий дүйнө бала кезде өтө бат өнүгөт. Ошондуктан маданияттуу окурманды мектептен кантип тарбиялап, аны анан адатка айландыруу бүгүнкү күндөгү эң зарыл, эң олуттуу маселе экендигине бүт коомчулук көңүл бурду.

Алгач тарбия бала бакчадан, башталгыч мектеп-

тен, ошондой эле мектептен башталат эмеспи. Кичинекей тили чыккан бөбөк албетте өз ата-энесине, эже, агасына жомок айтып бериңизчи деп айтат. Алар үчүн жомок кызыктуу турмуш баяны.

Адабият аркылуу тарбия беребиз. Ошол тарбияны ишке ашырууда эң алгач жомоктор бизге курал боло алат. Жомоктогу, мисалы жөө жомоктордогу айбанаттардын мүнөзүн ачып берүү менен окуучуну башкача айтканда, баланы жакшылыкка, адептүүлүккө, гумандуулукка жана башка адамдарга мүнөздүү болгон жакшы сапаттарга тарбиялоого жетишебиз. Демек, кыргыз элинин эпикалык чыгармаларынын ичинен аңгемелер, жомоктор башталгыч класстарда адабий окуу предмети менен башталат. Башталгыч класстардын жаш өзгөчөлүгүнө байланыштуу адабий окуу предметинде эпикалык чыгармалардын ичинен аңгеме, жомоктор, ыр түрүндөгү айрым поэмалар окутулат. Мына ошол чыгармалардын сүрөттөлүшүн толук ачып берүү менен окуучуларды турмушта туура жолго багыттоо максатында адамдардагы жакшы сапаттарга ээ кылуубуз мүмкүн.

Эртеңки эл тизгинин кармар азаматтар – бүгүнкү мектеп окуучусу.

Мына ошол келечек жаш муундарыбызды биздин жасаган бардык иштерибиз перзенттерибиздин келечекте ыймандуу, билимдүү, эмгекчил, акылдуу, зирек, ак көңүл, мекенин сүйгөн жаштар кылып тарбиялоо бул мугалимдердин милдети. Мына ушул максатка жетишүүдө билим берүүнүн пайдубалы болгон башталгыч класста адабий окуу сабагы курал боло алат.

Анткени башталгыч билим берүү – бул баланын инсандыгын калыптандыруунун алгачкы баскыч болуп саналат. Башталгыч класста баланын билимге болгон алгачкы көз караштары практикаланат. Ал эми мындай жумуштарды жүргүзүүдө көч башында адабий окуу менен улуттук каада-салт, үрп-адат, улуттук таалим-тарбия, улуттук билим берүү, кыргыздын элдик оозеки чыгармалары, кыргыздын мыкты-уул кыздарынын өмүр таржымалы, алардын баскан жолу, Ата-Мекен, кыргыз жеринин жаратылышынын кооздугун чагылдырган ыр, кара сөз түрүндөгү чыгармалардын мааниси менен таанышышат.

Адабият – элдин тарыхы, улуттун жүзү. Элдин тарыхы менен адабияттын байланышы көркөм чыгарманын жаралышы үчүн тарыхтын жол ачкандыгына гана эмес, тескерисинче, тигил же бул тарыхый процессти, чыныгы болгон фактыларды окуучулар көркөм чыгармалар аркылуу кабыл алышса, бул

материалдар кийинчерээк алардын социологиялык, тарыхый, философиялык түшүнүгү кененирээк болушуна шарт түзөт. Өткөндү билүүдө, жаштарды ар тараптан тарбиялоо, алдыңкы көз карашына жана идеяларга ынандырууда көркөм чыгарманын канчалык мааниге ээ экендигин дагы кайталап далилдеп отуруу кажетсиз чыгар.

Таалимди тарбиядан, тарбияны болсо таалимден ажыратып болбойт. Адабият сабагын өтүүдө бул жараянды толугу менен ишке ашырууга мүмкүнчүлүктөр бар. «Адабият – элдин аң-сезими, анын руханий турмушунун гүлү жана мөмөсү» – деп айткан эле В.Г.Белинский. Ал эми М.Горький «Сүрөткер өз өлкөсүнүн, өз табынын сезгичи, анын кулагы, көзү, жүрөгү: ал – өз доорунун үнү» - деген [1].

Азыркы күндө тез өнүгүп бара жаткан XXI кылым башында туруп бүтүн адамзатты ойлондуруп жаткан негизги маселелерден – адамдын адамдыгын сактап калуу, личность табиятынын табигыйлыгын сактоо, адамдын жүрөгүндөгү эң негизги сапаттарды коргоо, жаңы миң жылдыкта жалпы эле келечекке алакадар көйгөй болуп калды.

Адабий окуу предметинин негизги максаты – кенже мектеп окуучусунун окурмандык компетенттүүлүгүн калыптандыруу болуп саналат.

Окурмандык компетенттүүлүк материалды туура так, көркөм түшүнүү менен аң сезимдүү окуй алууну, окуганы жана укканын түшүнүп, ал материалды турмушунда колдоно билүү аркылуу кеп ишмердигин, карым-катыш жасоо мүмкүнчүлүгүн өстүрүүнү, сабаттуу окурман катары тексттерди, чыгармаларды окууга туруктуу кызыгуусун арттырууну, чыгармага карата баалуулук негизде өз пикирин айтуу жөндөмүн билдирет.

Ал эми адабий окуу предметинин милдеттери:

1. Базалык окуу көндүмү катары окуучулардын тексти туура так тиешелүү ылдамдыкта, түшүнүп окуусу, андагы жаңы сөздөрдү, маалыматтарды, түшүнүктөрдү өздөштүрүүсү. Мында окуучулардын окуганын түшүнүүсү өзгөчө мааниге ээ.

2. Ар кандай текст менен иштөөнү камсыз кылуу кеп ишмердигинин түрлөрүнө (угуу, айтуу, окуу жана жазуу) окуучулардын ээ болуусу жана алардын чыгармачылык дараметин арттыруу;

3. Окуучулардын көркөм жана башка адабияттарды окууга болгон кызыгуусун арттыруу жана окуган чыгармасына карата пикирин, баасын билдирүү менен баалуулук мамилелерин калыптандыруу [2].

Кыргыз элинин эпикалык чыгармалары окуу ки-

тептеринде окуучулардын жаш өзгөчөлүктөрүнө карай берилет. Ал эми башталгыч класстарда аңгемелер, жомоктор окутулат. Кенже мектеп жашындагы балдардын табияты тексттин кыска, мазмундуу, түшүнүктүү болуусун талап кылат. Себеби, алардын жаш өзгөчөлүктөрү ушундай мезгилде текстти окугусу келет. Алар окуган каарманындай болууга аракет жасайт. Окуядагы каармандар баланын жүрүм-турумуна өзүнүн чон таасирин көрсөтө алат. Мындай тексттерди окуу менен окуу көндүмү, окурмандык чыгармачылыгы, оозеки жана жазуу чыгармачылыгы, сөз байлыгы, ой жүгүртүүсү, жеке, жупта, топто иштөөдө багыт алат. Ушундай маанидеги иш-аракетти окуп үйрөнүү менен башка предметтерди терең үйрөнүүгө аракет жасайт. Китеп окуу көндүмү баланын кыргыз тили сабагындагы тексттерди окуп талдоого, көчүрүп жазууга, орфографиялык жактан сабаттуу жазууга, математикалык маселелердин тексттин окуу менен алардын шартын түзүп чыгарууга, математикалык эрежелерди түшүнө билүүгө, мекен таануу предметиндеги тексттер аркылуу өлкөнүн жаратылышы менен таанышууга, музыка сабагында ырлардын текстин жаттоого, адабий окуудагы жомокторду сүрөт искусствосу сабагында пайдаланууга шарт түзөт. Демек, китеп окуу көндүмү баланын бардык предметтердин өздөштүрүүсүнө багыт берет, чыгармачылыгын өнүктүрөт.

Адабий окуу китептериндеги тексттерди тандоодо – окуулуктун педагогикалык, психологиялык, адабийлүүлүгү, системалуулугу, тематикалуу аспектилерин кароо башкы планга коюлат. Эң алгач тексттин психологиялык аспектинин кароону баштоо ыңгайлуу. Себеби, текстти тандоодо анын маанисин бала түшүнүүдөгү кабыл алуусун, эстеп калуусун, ойлоосун, көңүл буруусун, элестетүүсүн канааттандыра турган чыгармаларды издөө, аларды окуулукка киргизүү талабы коюлат. Тексттин мазмунун окуганда баланын китеп дүйнөсүнө жетелей турган чыгармаларды тандоо – автордун башкы максаты болуп саналат. Экинчиден, педагогикалык аспектиде кароодо окуулуктун баланын окутуу, окутуу, өнүгүү, тарбиялоо функциясын аткарган, тексттин мазмунун окуу менен бала бул үч функцияны өздөштүрө алгандай шарт талап кылынаары талашсыз. Үчүнчүдөн, тексттин адабийлүүлүгү эске алынат. Төртүнчүдөн, системалуулук жана тематикалык аспекти бирдей кароо зарыл экендигин тажрыйба ырастап келет. Бизге белгилүү, адабий окуу китептери тематикалык принцип менен түзүлөт. Окуу китебинин түзүлүшүн-

дө авторлор бул эки аспекти бирдей функциясын карайт. Тематикалык принципти аткаруу үчүн системалуулук болуусу шарт. Бөлүмдөрдөгү чыгармалардын сунушталышынын системалуулугун көзөмөлдөө манилүү. Жогоруда адабий окуу окуулугун түзүүдө эске алынуучу аспектилер окуулуктарда практикаланышы кароо макалабыздын башкы мазмуну катары каралат.

Учурда 2-4 класстар үчүн «Адабий окуу» китептери эки авторлордун тобу менен түзүлүп окутулуда. Бизге белгилүү болгондой, 90-жылдардан бери «Эне тили» окуу китеби «Адабий окуу» деп аталып, п.и.к А.Д.Токтомамбетовдун авторлугу менен түзүлүп, башталгыч мектепте окулуп келген. Окуу китебинин түзүлүшү түп-тамырынан бери өзгөрүп, инсандык окутууга багытталган. Бул окуулуктар учурда 2012-жылдан бери альтернативдүү түзүлгөн педагогика илиминин доктору С.К. Рысбаев, п.и.к Б.А. Абдухамидова, практик мугалим К.Ибраимова тарабынан сунушталган. Окуулук менен бирге методикалык колдонмосу заманбап инсандык окутууга ылайыкташтырылган.

2-класстар үчүн түзүлгөн окуулук (автору С.К. Рысбаев, Б.А. Абдухамидова, К. Ибраимова, Бишкек, 2012) окуу программасында көрсөтүлгөн тематикалар боюнча түзүлгөн. Башталгыч класстын окуу китептери тематикалык принцип боюнча түзүлүшү жагынан айырмаланат. Окуулукка жалпысынан берекелүү алтын күзгө, туулган жерге, менин жан дүйнөм, күлкү – ден соолуктун мүлкү, алтын балалыкка, жыл мезгилдерине, сөз үйрөнүп алалы, ойлонуп көрөлүк, байчечекей гүл ачты, бабалардан калган сөз, тынчтыктын жана эмгектин майрамы, окуу ылдамдыгын текшерүүчү тексттерден турат. Окуулуктун түзүлүшү альтернативдүү окуулуктун мазмунун толуктап турат. Окуулукта мугалим үчүн бир топ жаңылыктар берилгендигин төмөнкү булактары аркылуу классификациялоого болот [3].

Эпикалык чыгармалардын адам баласы үчүн дүйнө тааныткыч, тарбиялоочу жана адамдын кыялын өнүктүргүч ролу зор. Айрыкча аңгеме, жөө жомоктордун дидактикалык (таалим, тарбия берүүчү) мааниси зор. Алексей Максимович Горькийдин: «Дүйнөдө таалим бербей турган эч нерсе жок, ушуга окшогон дидактикалык материалы болбогон жөө жомок дагы жок, жөө жомоктогу таалим берүүчү нерсе, баарыдан мурда, андагы ой жоруу (фантазия), биздин оюбуздагы болгон чындыктан алда канча илгери жакты болжолдой алышы, маселен, адамдар-

дын ой жоруусу илим жүзүндө аэроплан жасап чыгаруудан ондогон кылымдар мурун эле «канаттуу ат», «өзү учкан килем», «жайыл дасторкондорду» чыгарган деген. Акыры адамдын ошол ой жоруусунун негизинде чыныгы аэроплан чыгып отурат. Ушул кездеги учкуч, тез жүргүч, айландыргыч, жарык, күч берүүчү машиналардын көбү байыркы бир кездерде жөө жомоктордо айтылуучу адамдын кыялдануусунан, ой жорушунан чыккан фантазия болуучу.

Демек, адабий окуу сабагы жомоктор, ангемелер менен башталат. Ошол жомоктордогу зоонимдердин сүрөттөлүшүн толук ачып берүү менен окуучуларды турмушта туура жолго багыттоо максатында адамдардагы жакшы сапаттарга ээ кылуубуз мүмкүн. Мына ошол адабият сабагында жомокторду окутуу методикасын иштеп чыгуу методистердин милдети болуп саналат. Биз да ушул тема боюнча кичинекей илимий иш катары теманы ачып берүүгө аракет жасадык. Жомокторду окутууда инновациялык технологияларды пайдаланып, тарбиялык маанисин

ачып берүү менен окутуунун жол жоболорун көрсөтүү теманын актуалдуулугу болуп саналат.

Мектепте жомокторду окутууда анын сюжетин гана түшүндүрүп койбостон тарбиялык максатын да ачып берүү болуп саналат. Ошол максатты ишке ашырууда заманбап сабак иштелмелерди жаратуу, көңүл бурулуучу жагдайларды көрсөтүү, пикир жана сунуштарды киргизүүнү милдетибиз деп билебиз.

Адабияттар:

1. Артыкбаев К. «Кыргыз совет адабиятынын тарыхы». - Фрунзе: «Мектеп», 1982.
2. Башталгыч класстардагы окууга коюлуучу базалык талаптар. - Б., 2014.
3. Рысбаев С.К., Абдухамидова Б.А., Ибраимова К. 2-класстар үчүн түзүлгөн окуулук. - Б., 2012.
4. Бектенов З., Байжиев Т. Кыргыз адабияты. 2 басма. - Б.: 1993. - 81-82-бб.
5. Бектенов З., Байжиев Т. Кыргыз адабияты. Орто мектептин 9-классы үчүн хрестоматия. / Окуу китеби. - 2-басма. - Б., 1993. - 72-74-бб.

Рецензент: к.пед.н., доцент Даминова И.